

УРБАНІСТИЧНІ ТА БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 81'373.21(477-21)

DOI: 10.26565/2227-6505-2019-29-05

ДЕКІЛЬКА СУЧАСНИХ ПОГЛЯДІВ В УКРАЇНІ НА ПРОБЛЕМУ УРБАНОНІМІКИ
(ДОМОДЕРНИЙ ПЕРІОД)

М. Л. Долинська

Український католицький університет

mardol@ucu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-0604-4691>

Традиційно урбаноніми, як і всі топоніми, трактуються як історичне джерело, проте в публікаціях переважно відсутні методологічні засади і методики дослідження, хоча появилось декілька цікавих публікацій, базованих на численному джерельному матеріалі. Їхній огляд зводиться до визнання необхідності враховувати такі фактори: тісний взаємозв'язок між історичною топонімією (урбанонімією) та історичною топографією, подвійну структуру урбаноніма (власне назва + денотат), що зумовлює новий метод трактування об'єктом дослідження місцевість (територію), яка описується власне назвою. Як наслідок це зумовлює пропозицію класифікації об'єктів описаних назвами, а не самих власне назв, тобто отримати можливість показати все розмаїття внутрішньоміських об'єктів (природних, рукотворних і мірних) та їхніх взаємозв'язків. Також пропонується враховувати необхідність опрацювання спільної термінології.

Ключові слова: публікації, урбанонімія, Україна, методологія, ієрархічна класифікація

Традиционно урбанонимы, как и все топонимы, воспринимаются как исторический источник, однако до последнего времени не было поданных в печати методологических основ и методики исследования, хотя в Украине есть несколько интересных публикаций с большим количеством данных на эту тему. Обзор этих статей показывает, что ученые должны согласиться учитывать такие моменты: 1. исследование исторической урбанонимии невозможно без знания исторической топографии. 2. двойную структуру урбанонимов (собственно название + денотат), что позволяет получить новый метод трактовки объекта исследования в виде местности (территории), которая описывается собственно названием. В последствии это приводит к предложению классификации объектов описанных названиями, а не самих собственно названий, то есть получить возможность показать все разнообразие внутригородских объектов (природных, рукотворных и мерных) и их взаимосвязей. Предлагается учитывать необходимость выработки общей терминологию.

Ключевые слова: публикации, урбанонимия, Украина, методология, иерархическая классификация

Historians insist that names of places (urbanonyms) are historical sources. There were no description of the methodology and the methods of historical researching of urbanonyms. Though, some interesting publications with a lot of data on the theme in Ukraine have appeared during the last years. The scholar from Odesa (Ihor Hulianovych) published the paper about middle 19th century urbanonyms of the South Bessarabia's towns (Ackerman, Ismail and Cilia). The author tried to use the linguistic classification of toponyms (by Natalia Podolskaya), but he described places names without this technique and ignoring facts of the historical topography. The conclusions to the article are some disappointing – the start and the finish are similar: the author concluded that the data show the same criteria he had a priori laid down to investigate places' names in three towns. Two papers (the article by Maria Takhtaulova and Liudmyla Savchenko and

Maria Takhtaulova`s thesis) from Kharkiv are dedicated to main problems of the characteristics of a complex historical study of the cities` toponymy on the example of Kharkiv. The authors have done careful and deep analysis of the genesis and development of names in the territory of modern Kharkiv, but there is some lack of a systematic approach in these publications. There is no description how to use urbanonyms (places` names of town or city) as a historical source in these article and thesis.

A review of these articles shows that scholars have to agree to consider such points: The research of the historical urbanonymy is impossible without the knowledge of historical topography 2. The doubled structure of each urbanonym (a proper noun + denotatum), allowed us to receipt a town`s proper names by their denotatums (topographic terms), more precisely by using items instead of proper noun classification.

In sum, it causes the proposal to classify items and draw their hierarchical graph, which should show all manner of a town`s items (natural, manmade and demarcated) and connections of their levels. As well, common terminology needs to be developed.

Key words: *publications, urbanonymy, Ukraine, methodology, hierarchical classification*

В наш час, поділені умовно на два табори українські історики, або продовжують писання в описових позитивістських чи (перевернутих) соцреалістичних традиціях, або масово подались в антропологізацію історичних досліджень. І чомусь забулося, що в часі вимушеної примітивізації і обмежень, якими можна приблизно охарактеризувати радянський період історіографічного розвитку (чи застою), зокрема, в історичній урбаністиці ігнорувалася не тільки людина міста, а й саме підґрунтя – територія міста, його адміністративний уклад, культурний краєвид, внутрішньоміське називництво.

Я глибоко переконана, що без уявлення і розуміння де відбувалися процеси, важко пояснити і суть цих процесів. Студії історичної топографії Львова показали на її взаємозв'язки і взаємовплив з історичною урбанонімією, підрозділом історичної топоніміки. Не втомлюся повторяти, що урбаноніми, так як і інші оніми, трактуються в підручниках та довідникових виданнях як історичні джерела, проте практично ніде не вдалося знайти чітко описаної методики їхнього використання в цій якості [5, с. 22; 14, s.175, 177-181].

Майже випадково натрапила на публікації присвячені темі, яка мене глибоко цікавить впродовж декількох останніх років. Читаючи цікавий матеріал, захотілося написати рецензію з деякими методичними, теоретичними і термінологічними порадами, роз'ясненням окремих проблем. Проте, вже в часі писання з'ясувалося, що поняття і зв'язки, котрі зараз для мене структуровані і зрозумілі, в моїх давніших роботах описані епізодично і неспішно. Узагальнення появилися друком вже після виходу в світ публікацій, котрі я вирішила рецензувати. Тому нижче поданий текст не є рецензією, а певними історіографічними роздумами над дискусійними проблемами, і тому включає тільки деякі порівняння декількох поглядів на проблему урбаноніміки.

В Україні деколи появляються цікаві роботи присвячені назвам певних об'єктів на території міста.

За кордоном (в Молдові) в 2013 р. опублікована розвідка одесита Ігора Гуляновича про назви в містах Акерман, Ізмаїл та Кілії з уточненням, що він має намір дослідити загальні тенденції та особливості [1, с. 145-148] внутрішньо міських назв на території названих міст.

Сперечатися з дослідником можна вже з першого абзацу статті, де стверджується, що вулиці, провулки і т.п. (лінійні структури – *М. Д.*) є основною частиною урбаністичної структури будь-якого поселення від античності до сьогодення [1, с. 145]. Якщо розглядати питання з точки зору історичної топографії чи історичної урбаністики, то зрозуміло, що основоположним є планувальна система, котра однозначно залежна від часу і соціального устрою, при якому місто закладалося; вулиці ж є важливою складовою частиною тої чи іншої планувальної структури. Вулиці як фізичні об'єкти не можуть допомагати мешканцям

орієнтуватися в просторі міста, як вважає І. Гулянович, саме для задоволення орієнтаційних потреб були вигадані і застосовані назви. Він робить спробу охарактеризувати просторовий розвиток зазначених міст, описує Акерман і Кілію, зазначаючи, що вони склалися з «старого» та «нового» міста і зовсім несподівано при аналізі Ізмаїлу зазначає, що це місто не мало «османського» планування, чим і відрізнялося від обох згаданих вище; несподіванка полягає в тому, що в публікації немає ні пояснення, ні опису такого «османського» планування. І далі – знову несподіваний перехід до характеристик безпосередньо урбанонімів. Хоча процитовано класифікаційний поділ урбанонімів [1, с. 145] Наталії Подольської (правда, лише за посередництвом старої публікації автора цього огляду), безпосередньо після цього починає розглядати, як він називає, «функціональні одоніми», до яких І. Гулянович пропонує віднести назви, що походять від особливостей рельєфу або розташування. По-перше незрозуміло, чому названі природні умови дослідник відносить до функції, по-друге – чому крім назв «Большая» (Велика), «Песчаная» (Піщана), «Плавневая» (Плавнева), «Широкая» (Широка), «Степовая» (Степова) сюди зараховано і вулицю «Садовая» (Садова) і «Бульвар», це що – рельєф чи розташування? Дійсно, в деяких студіях ще в 60-80-х роках ХХ ст. дослідники виділяли три типи назв вулиць, що пов'язані з природою, функціями та людьми. Так, Анджей Виробіш [15, s. 511-523] до категорії «функції» зараховує риси назв, що віддзеркалюють діяльність людини, зокрема урбаноніми, які описують історичну топографію: «Stare Miasto» (Старе Місто), «Stary Rynek» (Старий Ринок) включно з назвами довколишніх поселень чи дільниць міста і юридик. Натомість, наймення, що мають стосунок до природного середовища (геологія, географія, топографія, фізіо- та гідрографія, флора та фауна) польський вчений зараховує до категорії «природа». Отже, якби дослідник бесарабських міст врахував би пропозиції А. Виробіша, він дійсно мав би право віднести всі перераховані ним назви до однієї групи «Природа», так само як і названі ним «гідроніми»: «Дунайский проспект» (проспект Дунайський), «Набережная улица» (вулиця Набережна), «Малая Дунайская улица» (вулиця Мала Дунайська) і т.п. Відразу виникає заувага, яким чином І. Гулянович відніс дані назви до гідронімів, адже це комунікативні лінійні об'єкти міст, переважно, – вулиці, отже вони всі належать, до анонсованих в заголовку статті, одонімів, назви яких в цьому випадку є похідними від гідронімів. І тут знову виникає виключення: назва «Набережна» має посереднє відношення до водного об'єкту, фактично відбулася онімізація апелювання – перетворення загального об'єкта-денотата на власну назву [8; 9].

Така сама трансформація відбулася і з омонімом «Бульвар», якщо ймення дійсно функціонує як одночленний онім. В цьому місці доцільно перервати аналіз матеріалу статті і наголосити, що І. Гулянович не врахував принципової різниці між лінгвістичними та історичними студіями топонімів (цей докір стосується за дрібним виключенням всіх європейських історико-урбанонімічних досліджень [5, с. 22-23]). Враховуючи, що завдання лінгвістики відрізняються від історичних, визнаючи, що в такому разі і методика дослідження повинна відрізнятися, не можна забувати про базові мовознавчі напрацювання. Одним з найважливіших є постулат, що кожний онім є двочленним – поділяється на власне назву (ім'я) і денотат, тобто об'єкт, котрий описує назва. У випадку з вже розглянутими прикладами в публікації І. Гуляновича, до власне імен відносяться «Большая» (Велика), «Плавневая» (Плавнева), «Степовая» (Степова), «Садовая» Садова і т.п., а денотатами служать поняття-об'єкти: вулиця, бульвар, набережна.

В продовженні своєї розвідки одеський дослідник продовжує етимологічний аналіз і виводить та показує групи назв, які походять від шляхів сполучення «Кишневская» (Кишенівська), специфічної інфраструктури «Карантинная» (Карантинна), органів влади «Полицейская» (Поліцейська), етнічних груп «Болгарская» (Болгарська), релігійних споруд «Соборная» Соборна, соціально-економічного-життя «Новобазарная» (Новобазарна) чи «Кузнечная» (Ковальська), станових груп «Мещанская» (Міщанська) і на кінець, названі в честь когось або чогось «Московская» (Московська) [1, с. 146]. Невеликий абзац, побудований за тим же принципом, присвячений назвам площ містечок (хоронімам).

Цікавими є припущення щодо походження назв інших площинних утворень, в даному випадку – передмість.

З І. Гуляновичем можна сперечатися щодо критеріїв поділу на групи, в які вкладаються ті чи інші назви. Наприклад, чому б не об'єднати цивільні і культові споруди або не поділити соціально-економічне життя на декілька окремих груп, таких як ремісничі професії, дрібне виробництво, торгівля? Чому назва вулиці «Купеческая» (Купецька) потрапила в дві групи за критеріями і соціально-економічного життя, і станової належності? Можна допустити, що краєзнавчі дані підказали, що в різних містечках походження назви було зумовлено різними факторами логічно, що час їхньої появи не співпадає.

Висновки до статті дещо розчаровують – з чого почали, тим і завершили – «Отже, за матеріалами урбанонімів середини ХІХ ст. у містах Південної Бесарабії можна говорити про ландшафти, шляхи сполучення, соціально-економічну діяльність населення, етнічний та конфесійний склад і т.п. Урбаноніми за своєю етимологією походять, перш за все, від функціональних об'єктів, етнічних груп, які на них жили або розташованих там культових споруд» [1, с. 148,] (переклад мій – М. Д.); автор стверджує, що матеріал показав те, що він апріорі заклав в критерії розгляду чи класифікації.

Але, зрештою, кожний автор має право виставляти свої критерії, при умові відповідного до поставленого завдання результату. Як впливає з назви статті, передбачалося дослідження назв вулиць, як історичного джерела, а «загальні тенденції і особливості» старанно описав. Все це цікаво та інформативно для аматорів історії названого краю, але чи отримали ми певні нові історичні відомості? Майже, ні, назви не проявилися тут в якості історичного джерела, а скоріше, краєзнавчі дані виступили джерелом для етимологічної розвідки. Студія щодо назв вулиць заслуговує на продовження і розвиток за умови врахування декількох факторів.

Дуже важливим і принциповим, на моє переконання, є теоретичний поділ урбанонімів, який залежить від моменту виникнення імені. Приблизно в модерних умовах або в часі модернізаційних процесів, назви, (спершу вулиць, а згодом і інших об'єктів: парків, скверів, штучних нових водойм прийнято затверджувати ухвалами якогось офіційного органу, переважно, міського самоврядування; таке називництво, переважно є ідеологізованим, пропагандистським і є цікавим матеріалом для історико-соціологічних студій. В ранньомодерний, не кажучи про пізньосередньовічний період назви виникали стихійно, здійснюючи інформаційно-просторову функцію і пояснюючи взаєморозташування об'єктів [15, с. 511-523; 7, с. 85-87].

Отже, назви, які побутують на території міста, поділяються на традиційні і офіційні [6, с. 161, 164], на що практично, ніхто з дослідників, включаючи І. Гуляновича, не звертає уваги. Простеження моменту офіційного впровадження назв вулиць, продовження вживання чи заміни старих традиційних назв вже в якості офіційних дозволило б більш впевнено простежити етимологію імен. І тут вже появляється проблема мови. Неможливо, що первісні назви, які виникали перед захопленням цих земель Російською імперією, звучали по-російськи, відстеження трансформацій мов традиційних назв також може стати непоганим джерелом націотопографії.

Необхідно мати на увазі, що урбаноніми це не тільки одоніми. Вже на прикладі публікації І. Гуляновича видно, що класифікація одонімів не є простою, варто наголосити на відмінності урбанонімів від інших топонімів, що не дозволяє вписати їх в загальноприйнятту в Україні класифікацію географічних назв, запропоновану академіком Білецьким. «Він пропонує такі одиниці класифікації: надклас, клас, підклас, порядок. Топоніми творять клас, що має два підкласи – *фізіоніми* (назви фізичних, природних об'єктів) і *енойконіми* (назви створених людьми об'єктів, переважно населених пунктів) [6, с. 161, 164]. І серед назв природних утворень, і поміж назвами рукотворних об'єктів зустрічаються антропонімічні назви – найменування на честь людей (за їхніми іменами, прізвищами). Обидва підкласи, на думку послідовників академіка Білецького, своєю чергою діляться на низку порядків». З такою класифікацією історик не може повністю погодитися. Бо, якщо врахувати, що на

території міста бувають і гори, і ріки, і ліси, і угіддя, і окремі поселення, архітектурні комплекси, і підприємства, то урбаноніми, «з одного боку, творять окремий порядок поряд з гідронімами, ойконімами, оронімами, а з іншого – йому, урбаноніму, підпорядковуються ці ж гідроніми, ойконіми, ороніми і т.п. з обох вищих підкласів топонімів (*фізіоніми, і енойконіми*). [6, с. 152, 156] Тобто внутрішньо міські назви заслуговують на власну класифікацію (про що далі).

Недавно в Харкові було захищено дисертацію [11, с. 1-16] і на її базі та в розвиток теми опубліковано статтю [10, с. 121-133] щодо базових рис історичної топоніміки міст на прикладі Харкова, тобто автори поставили перед собою завдання розглянути весь комплекс назв, що побутують на території міста. В добре структурованих, з оглядом опрацювання теми публікаціях поставлено дійсно комплексні завдання, серед яких «розробити класифікацію урбанонімів як інструментарію для характеристики змісту і динаміки топонімічних змін» [11, с. 1], проте ні в текстах публікацій, ні у висновках немає чітко описаної класифікації урбанонімів, яка б дозволяла і для інших міст застосовувати авторську методику дослідження внутрішньоміських назв. Бо не можна вважати знахідкою такий постулат у висновках автореферату: «Для характеристики змісту і динаміки топонімічних змін було запропоновано класифікацію масиву урбанонімів за змістовою приналежністю» [11, с. 14], названі далі «антропонімічна, ойконімічно-топонімічна та оронімічна групи» є нічим іншим як елементами класифікації академіка Білецького.

Як годиться, дисертація починається з розгляду історії питання, тобто студій урбанонімів, зокрема, на території сучасної України. Хоча неодноразово захоплено проголошується про розквіт даної теми, перелічують авторів, праці і спеціалізовані конференції, під кінець огляду змушені визнати, що досягнення практичної і теоретичної урбаноніміки переважно стосується лінгвістичного напрямку топоніміки, а з контексту випливає, що і хронологічні рамки досліджень є досить обмеженими – стосуються, переважно, модерного періоду історії. Після такого висновку було добре б оглянути, якими надбаннями мовознавців вартувало б скористатися історично. Крім того не зашкодило б запозичити окремі результати і в географів.

До таких необхідних для історичних студій урбанонімів, на моє переконання, необхідно враховувати вже згадані вище лінгвістичні системи класифікації та двочленність кожного оніма. Також надзвичайно цікавим є географічний підхід, відповідно до якого топоніми (отже, і урбаноніми) суцільним шаром вкривають поверхню Землі [6, с. 154], що надзвичайно візуалізує сприйняття онімів

Одним з перших питання до авторів згаданих публікацій постає питання до термінології, зокрема до формулювання «адресна урбаноніміка». Дійсно, треба визнати, що в відомих працях, які стосуються урбаноніміки, проблема термінології не розглядалася. Кожний з дослідників вдається до творення термінів, що демонструє практичну відсутність наукового напрямку з усталеною термінологією. Оскільки ні в статті, ні в авторефераті немає чіткого визначення даного терміна, а тільки такий опис «Які саме види топонімів вичерпують перелік об'єктів урбанонімічної мережі? Основний масив урбанонімів складають адресні топоніми, до яких ми відносимо назви адміністративних районів, вулиць, майданів, ліній, алей, бульварів, доріг, набережних, провулків, проспектів, проїздів. Провідне місце в цьому масиві займає група топонімів вулично-дорожньої мережі, яку складають найменовані містобудівні об'єкти, що забезпечують транспортні та пішохідні зв'язки між житловими районами, а також між житловими районами і промисловими зонами, громадськими центрами, кварталам» [10, с. 123]. Виходячи з загальноприйнятих класифікацій, йдеться про лінійні комунікативні об'єкти міста. Поняття «адресна», можна інтерпретувати двояко, як назви вулиць, що чітко визначають (описують) своє місце розташування або, як вже зовсім конкретна локалізація будинку з [орієнтаційним] номером, жорстко прив'язаним до конкретної вулиці. В свій час означення найменших одиниць нерухомої власності я запропонувала термін «традиційні назви» [2, с. 46-50; 3, с. 206-217; 13, р. 380-382; 4, с. 63, 70] будинків чи домоволодінь, що корелюється з класифікаційною

системою Подольської (котра назви будинків ставить в один ряд з одонімами, хоронімами та ахоронімами. Хоча, якщо розглянути дані поняття, як названі об'єкти, то в ієрархії назви будівель повинні зайняти нижчий ступінь [6, с. 163-164]. Система означення нерухомої власності формувалася в часі і на прикладі Львова схематично виглядає так:

- ранньомодерний час – т.зв. традиційні назви будинків, що утворювалися від імені (пізніше – прізвища власника) і закріплювалися за спорудами, незалежно від того, хто відтак нею володів; назви вулиць також тоді були традиційними виконували комунікативну функцію, тобто допомагали людям орієнтуватися в просторі міста. Близька система називництва функціонувала на всій території Східно-Центральної Європи

- 1780-і роки–1870 р. – конскрипційна система нумерації, запроваджена рескриптом Марії Терези (чи існувало щось подібне на території Російської імперії бажано дослідити). Назви вулиць продовжували носити традиційні назви;

- 1871 р. – до сьогодні ми використовуємо орієнтаційну система, при якій назви вулиць закріплюються міською радою, а будинки мають парні і непарні номери, залежно від сторони вулиці [14, р. 172-176].

Навіть, якщо допустити, що для міст Слобожанщини притаманний лише дуальний поділ (традиційні назви і орієнтаційна система), то очевидною постає необхідність дослідника не об'єднувати механічно дослідження традиційних і офіційних урбанонімів, зокрема назв вулиць. В авторефераті М. Тахатаулова зазначає, що на разі невідомі укази центральної влади (Російської імперії) щодо процесу найменування вулиць, тобто зрозуміло, що розділити ці етапи з точністю до конкретної дати складно. Проте вона переконливо показує, що появу путівників можна розглядати як формування системного підходу до адресної [11, с. 10] та «Першим значним кроком із впорядкування міської топонімічної мережі стало масштабне перейменування у вересні 1894 року. Воно засвідчило формування засадничих принципів топонімічної політики міського самоврядування. Важливим елементом формування міського середовища стало маркування простору табличками з назвами вулиць та інших об'єктів інфраструктури. Поступово Харків набував рис модерного міста, що проявилось у кроках міського самоврядування щодо благоустрою вулиць, упорядкування нумерації будинків, створення адміністративних одиниць...» [10, с. 125]. Тому, певніше всього середину 90-х років XIX ст. можна розглядати як межу між побутуванням традиційних та офіційних урбанонімів, в першу чергу – годонімів. Цікаво, що у висновках автореферату авторка застосовує терміни «традиційний» і «офіційний», можливо, що більше вона про це згадувала в самому тексті дисертації.

В підрозділі «Формування міського середовища Харкова та механізми його топонімічного оформлення» дуже вдало помічено зв'язок і вплив історичної топографії на історичну топоніміку. Але через ігнорування всього розмаїття урбанонімів, напрацьовану лінгвістами ієрархічну структуру онімів, М. Тахтаулова створює собі і читачеві декілька описаних нижче проблем.

В, на перший погляд, зовсім правдоподібній фразі: «першими постійними елементами внутрішньоміської структури були майдани та дороги, які вели з Харкова в інші міста та стали початковим фокусом формування топонімічного простору у кожній з трьох частин міста – Нагірній, Залопанській, Захарківській» [11, с. 10] є щонайменше два внутрішні малопомітні протиріччя

Якщо ми називаємо майдани та дороги, то говоримо про фізичні об'єкти, які є предметом вивчення історичної топографії, одночасно ці поняття є денотатами до власне найменувань; тому топонімічний простір починав формуватися з назв доріг та майданів, а не з самих доріг і майданів.

Інфраструктура не обмежувалася комунікаціями, більше того названі майдани і дороги не могли бути первинними, давніше мусіли існувати якісь групи забудови, млини, гончарні печі, поля; переважно більшість таких об'єктів мали назви. Крім того, до внутрішньо міських назв відносяться і назви лісів, долин і горбів, річок, інакше кажучи – фізіоніми, що

розташовані на міських теренах; зрозуміло, що природний ландшафт є однозначно первинним, тому деякі назви його одиниць можуть бути старшими від еноніми (назв об'єктів, котрі були створені людьми). Принаймні одночасно з майданами і дорогами існували і утворення, котрі в тексті названо частинами. Певніше всього – це неадміністративні утворення [4, с. 168-182], тобто території, які не перебували в будь-якій власності, не мали чітко визначених меж і назва, кожної з яких в зрозумілій для сучасників спосіб маркувала місце їхнього знаходження. В наведеному М. Тахтауловою прикладі етимологію назв легко розгадати: на підвищеному місці – Нагірна, за річкою Лопань – Залопанська, за річкою Харківка – Захарківська). Зрештою авторка сама це підкреслює далі, в підрозділі про першоджерела номінації внутрішньо міських назв Харкова: «Встановлено первинні фактори номінації урбанонімів. Виявлено, що антропоніми та ороніми стали першими джерелами номінації геонімів. Протягом імперського періоду зберігалась тенденція до зростання кількості таких урбанонімів.» [11, с. 11]. Термін «геонім» тут виступає синонімом до «урбаноніма», що тільки ускладнює сприймання тексту і підкреслює несистемність підходу до топонімічної проблеми.

Тобто термін «адресні урбаноніми» не зовсім відповідає дійсності і навіть об'єкту дослідження, обмежує топографічні об'єкти дослідження, не дозволяє побачити зв'язків і процесів найменування таких об'єктів, не використовує напрацьовану лінгвістами класифікаційну схему.

В статті, не враховуючи двочленну будову онімів, переносяться класифікаційно-ієрархічні характеристики онімів на територію, яку описує назва: «Водночас сформувалися природно-історичні райони міста, які не були офіційно зафіксованими, проте використовувались у повсякденному житті та закріпились у свідомості городян» [10, с. 124] і далі йдеться, що їх можна визначити як хороніми. Це дуже вдале спостереження що в ранньомодерному місті попри адміністративно-визначені території (наприклад, передмістя, лан¹), для орієнтації міщан функціонують назви, що поширюються на терени з розмитими межами (біля якогось природного утворення чи помітної споруди; оскільки вони не перебувають ні в адміністративній, ні у посесивній залежності, неможливо точно визначити, де ця територія закінчується). Тому у випадку Харкова необхідне уточненням, що використовуються і залишаються в свідомості не райони міста, а їхні назви. Ці назви на етапі виникнення були традиційними, а «природно-історичні райони міста» є вже згаданими неадміністративними утвореннями.

Що одним із загальних завдань дослідженні передбачалося саме застосування урбанонімів в якості історичного джерела, що посередньо впливає аж з формулювання про це механізми та процеси топонімічного оформлення міста аналіз «топонімічної мапи Харкова за джерелами номінації» [11, с. 11]. Там само є уточнення «Тематично, на наш погляд, для кожного етапу розвитку міста має сенс виділити два основних напрями дослідження топонімічної мережі. Перший – це механізми та процеси топонімічного оформлення міста. Другий – характеристика власне топонімів» [10, с. 125]. Щоб подолати протиріччя чи паралельність завдання і зосередитися на студії урбанонімів саме, як історичного джерела варто застановитися, як творяться внутрішньоміські назви, в який період відбувається їхнє утворення, і, найважливіше, яку інформацію історик прагне отримати.

Вже згадувалося про тісний взаємозв'язок історичної урбанонімії з історичною топографією, вивчення кожного з цих напрямів може стати джерельною базою для іншого. Якщо при цьому врахувати географічне трактування шару назв, який покриває рельєф земної кулі, то можна запропонувати використання класифікації не самих урбанонімів, а топографічних об'єктів, охарактеризованих власне назвами. При такій класифікації стає очевидним, що урбаноніми в переважній своїй більшості мають посесивний характер, тобто

¹ Лан – пізньосередньовічна одиниця площі, яка в ранньомодерний час була означенням (денотатом) великої земельної власності, зокрема на передмістях міст з магдебурзьким правом.

розповідають нам про власників тої чи іншої нерухомості, дозволяють скласти послідовні списки власності. Посесивні назви переважно зникають після зникнення об'єкта, рідко трапляється іррадіація назви, тобто її перенесення на створений поблизу втраченого новий об'єкт [6, с. 166-168]. Одночасно етимологію та семантику назв, які надавалися природним об'єктам та комунікаціям, бажано досліджувати відповідно до лінгвістичних методів.

Можливо, для Харкова як молодого міста, не є абсолютно необхідними зазначені мною особливості вивчення урбанонімів як історичного джерела. Але хотілося б в публікаціях М. Тахтаулової чіткіших дефініцій для названих нею напрямів. В статті згадується це становлення називництва, проте нема його системного аналізу і дослідники починають акцентувати розвиток і зміни в називництві з першого офіційного впорядкування [10, с. 125]. Аналіз назви Харків випадає поза межі задекларованого об'єкта дослідження і чомусь присвячується часу виникнення самого міста, а не назви

В підсумку хочеться нагадати, що історична урбаноніміка (використання внутрішньо міських назв в якості історичного джерела) суттєво відрізняється від урбаноніміки лінгвістичної та географічної і одночасно має з ними немало спільного.

Урбанонім – внутрішньоміська назва; стосується не тільки вулиць, а й різноманітних природних та рукотворних об'єктів. Для історичних досліджень необхідно запозичити в лінгвістики постулат щодо двочленності назви (власне назва + денотат), а з географічної науки твердження про суцільний шар назв на земній поверхні

І вже виключно до проблеми використання урбанонімів як історичного джерела належить пропозиція їхнього поділу на офіційні і традиційні назви. Етимологія для цих двох груп є різною, – в модерному суспільстві назви характеризують ідеологічні і політичні настрої влади, є добрим джерелом для соціології, зокрема, історичної. (Доброю ілюстрацією ідеологічного сприйняття офіційних назв є цитата з повісті «Перехресні стежки» І. Франка: «Рафалович закинув якомсь при нагоді, що всі вулиці в місті поназивані іменами польських королів, гетьманів та патріотів, котрі тут ніколи не бували і нічим із сею місцевістю не зв'язані, а ані однісінька назва, ані один напис не нагадує, що се місто лежить на Русі і має якусь руську минувшину» [12]. В домодерному суспільстві назви, переважно, описують навколишній світ. Те, що в обидва ці порядки (*фізіоніми і енойконіми*) лінгвісти (прихильники класифікації Білецького) включають назви надані на честь осіб [6, с. 152, 156], тобто офіційні назви, які з якихось (ідеологічних) причин надавалися природним і рукотворним об'єктам, доводить, що для урбанонімів, як історичного джерела, необхідна своя незалежна від лінгвістичної класифікація.

Існує тісний взаємозв'язок між історичною топонімікою (урбанонімікою) та історичною топографією, що в наслідку зумовлює пропозицію класифікації об'єктів описаних назвами, а не самих власне назв.

Відсутність однозначної спільної (для різних галузей урбаноніміки) термінології утруднює написання і розуміння текстів. Відкритим на сьогодні залишається питання написання терміну, який означає будь-яку лінійну назву (переважно – вулицю). Попри звичаєво прийнятий в кириличних текстах термін «одонім», фахівці з старогрецької мови переконують до варіанту «годонім».

Література

1. Гулянович И. Урбанонимы городов южной Бессарабии в середине XIX ст. (Аккерман, Измаил (Тучков), Килия): общие тенденции и особенности. *Tyragetia*, s.n. 2013, vol. 7 [XXII], № 2. S. 145-148.
2. Долинська М. До питання розташування друкарні Ставропігії у будинку № 9 на вулиці Федорова (Бляхарській). *Наукові зошити кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів*. Львів, 1993. С. 46-50.
3. Долинська М. Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. *Вісник Львівського університету*. Львів, 1997. Вип. 32. С. 206-217.

4. Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 356 с.
5. Долинська М. До питання методики класифікації урбанонімів як історичного джерела. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2018, № 26, С.18-32.
6. Долинська М. Новий підхід до методики класифікації урбанонімів (на прикладі Львова). *На межі між Сходом і Заходом. Львівські історичні праці*. – НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. Упоряд. Фелонюк А., Халак Н., Сkochиляс І. Матеріали засідань і конференцій. 3. Львів, 2018. С. 151-170.
7. Крип'якевич І. Топоніміка старого Львова. *Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР*. Київ, 1964. № 5. С. 85-87.
8. Остап Р. І. Онімизація апелятивів при виникненні ойконімів у XVI–XVII ст. (слобода – Слобода) (окремий відбиток).
9. Остап Р. І. До питання про онімизацію апелятивів при виникненні ойконімів у XVI–XVII ст.) (окремий відбиток).
10. Савченко Л., Тахтаулова М. Базові характеристики комплексного історичного дослідження топоніміки українського міста (на прикладі Харкова). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2018, № 26. С. 121-133.
11. Тахтаулова М. Ю. Історичний розвиток адресної урбанонімії міста Харкова (середина XVII – початок XXI століття). Автореф. дис. канд. іст. наук. Харків, 2016. 16 с.
12. Франко І. Перехресні стежки. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=0BRLDwAAQBAJ&pg=PR6-IA1&lpg=PR6-IA1&dq>
13. Dolynska M. Preservation Preproject Research Based on Social&Topographical Testimonial. *The International Conference on Conservation. Conference Papers*. Kraków, 2000. P. 380-382.
14. Dolynska M. Some principles of Interdisciplinary Investigation for Recreating the Historical Topography of Urban Spaces. *Studia Geohistorica. Rocznik historyczno-geograficzny*. Warszawa, 2018. № 6. S. 169-185.
15. Wyrobisz A. Nazwy ulic, placów i dzielnic w miastach polskich: nośniki informacji – źródła historyczne – zabytki kultury. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1999. T. 90. Zesz. 4. S. 511-523.

References

- 1.Hulyanovych I. Urbanonimy horodov yuzhnoi Bessarabii v seredinie XIX st. (Akkerman, Izmail (Tuchkov), Kiliya): obshchie tendentsii i osobennosti [Urbanonyms of the middle 20th c. Towns of the South Bessarabia (Akkerman, Izmail (Tuchkov), Kiliya): general trends and features] (in Russian). *Tyragetia*, s.n. 2013, vol. 7 [XXII], № 2. S. 145-148.
- 2.Dolynska M. Do pytannia roztashuvannia drukarni Stavropihii u budynku №9 na vulytsi Fedorova (Bliakharskii) [To the Question of the Stavropigia's Printing house Location in the House # 9 on Fedorova street (Bliakharska)] (in Ukrainian). *Naukovi zoshyty kafedry restavrstsii ta rekonstruktsii arkhitekturnykh kompleksiv*. Lviv, 1993. S. 46-50.
- 3.Dolynska M. Pryvatni i hromadski kamianytsi u kvartalakh Lvova bilia Uspenskoï tserkvy u XVIII st. [18th c. Private and Public buildings in the Lviv Blocks near Uspenska Church] (in Ukrainian) *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Lviv, 1997. Vyp. 32. S. 206-217.
- 4.Dolynska M. Istorychna topografiia Lvova XIV-XIX st. [14th-19th cc. Lviv Historical Topography] (in Ukrainian). Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu „Lvivska politekhnikha”, 2006. 356 s.
- 5.Dolynska M. Do pytannia metodyky klasyfikatsii urbanonim iak istorychnoho dzherela [To the Question of the Method of Classification of Urbanonyms as the Historical Source] (in Ukrainian). *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii „Istoria Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauki ”*. Kharkiv, 2018. № 26. S. 18-32.

6. Dolynska M. Novyy pidkhid do metodyky klasyfikatsyi urbanonimiv (naprykladi Lvova) [A New Approach to the Method of Classification of Urbanonyms (on the example of Lviv)] (in Ukrainian). *Na mezhi mizh Skhodom i Zakhodom. Lvivski istorychni pratsi.* – 3. *Lvivskie viddilennia instytutu ukrainskoi arkheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy.* – Ed. Feloniuk A., Khalak N. & Skochylias I. Materialy zasidan i konferentsii. 3. Lviv, 2018. S. 151-170.
7. Krypiakievych I. Toponimika staroho Lvova. Naukovo-informatsiinyi biuletën arkhivnoho upravlinnia URSS [Ancient Lviv Toponymy] (in Ukrainian). Kyiv, 1964. № 5. S. 85-87.
8. Ostash R. I. Onimizatsiia apeliatyviv pry vynykenni oikonimiv u XVI-XVII st. (sloboda - Sloboda) [16th-17th cc. Onimization of Appeals in of Oykonyms (sloboda - Sloboda)] (in Ukrainian). (okremyi vidbytok).
9. Ostash R, I, Do pytannia pro onimizatsiiu apeliatyviv pry vynykenni oikonimsv u XVI-XVII st. [To the question of the 16th-17th cc. Onimization of Appeals in of Oykonyms] (in Ukrainian) (okremyi vidbytok).
10. Savchenko L., Takhtaulova M. Bazovi kharakterystyky kompleksnoho istorychnoho doslidzennia toponimiky ukrainskoho mista (na prykladi Kharkova) [Basic Characteristics of a Complex Historical Study of the Toponymy of the Ukrainian City (the example of Kharkiv)] (in Ukrainian) *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii „Istoria Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauki ”.* Kharkiv, 2018. № 26. S. 121-133.
11. Takhtaulova M. Yu. Istorychnyi rozvytok adresnoi urbanonimii mista Kharkova (seredyna XVII – pochatok XXI stolittia) [Historical evolution of Kharkiv address urbanonymic network (from the middle of XVII century till XXI century)] (in Ukrainian). Avtoref. Dys. Kand. Ist. Nauk., Kharkiv, 2016. 16 s.
12. Franko I. Perekhresni stezhky [Cross Paths] (in Ukrainian). URL: <https://books.google.com.ua/books?id=0BRLDwAAQBAJ&pg=PR6-IA1&lpg=PR6-IA1&dq> (08.12.2019)
13. Dolynska M. Preservation Preproject Research Based on Social&Topographical Testimonial. *The International Conference on Conservation. Conference Papers.* Kraków, 2000. P. 380-382.
14. Dolynska M. Some principles of Interdisciplinary Investigation for Recreating the Historical Topography of Urban Spaces. *Studia Geohistorica. Rocznik historyczno-geograficzny.* – Warszawa, 2018. № 6. S. 169-185.
15. Wyrobisz A. Nazwy ulic, placów i dzielnic w miastach polskich: nośniki informacji – źródła historyczne – zabytki kultury. *Przegląd Historyczny.* Warszawa, 1999. T. 90. Zesz. 4. S. 511-523.